

KRÁTKA REFLEXIA K PONÍMANIU MODERNY A POSTMODERNY

ANNA POLAČKOVÁ

Inštitút politológie
Katedra teórie politiky
Prešovská univerzita v Prešove
Email: anna.polackova@unipo.sk

Abstract

The paper deals with theoretical and conceptual distinction between modernism and postmodernism. Modernism relied on morality defined by a supreme authority whereas the postmodern age refuses indoctrination and intimidation by state mechanism on principle. Postmodern age creates conditions for open society, which promotes unity in cultural, moral, and value difference.

Keywords:

Postmodern, Modern, Ethics.

Je doba, v ktorej žijeme, dobou modernou, *postmodernou* či dokonca postmodernou? Je vôbec legitímne a zmysluplné klásť si takéto otázky a stanoviť medzník, pri ktorom by bolo prípustné triumfálne vyhlásovať, že už vieme, kedy presne postmoderna začala? Nájdeme autorov, ktorí zastávajú názor, že dejiny postmoderny sa začali písať v roku 1910, kedy Sigmund Freud predstavil svoje dielo Úvod do psychoanalýzy a tým prekonal akési bariéry dovtedy neprekročiteľné¹. Na strane druhej vystupujú autori, ktorí hovoria o pravých postmoderných časoch až pri konci 20. storočia (Jurina, 2007).

Na tento problém je však adekvátne nazrieť Baumanovskou optikou, ktorému nejde o názov portréту, ale o portrét samotný (Bauman, 2006). Bádame, že už tá mnohosť, resp. pluralita názorov na začiatok po-

stmodernej doby, svedčí o tom, že sa ľudstvo predsa len niekde posúva. Absentuje tu akýsi garant, centrálna autorita, ktorá by tento, pre niekoho malicherný problém – či žijeme v moderne alebo postmoderne, rozlús-kla. Ak prijmeme postulát, že je táto doba postmoder-ná, je namieste, aby sme zadefinovali, prečo je tomu tak. Postmoderna nastúpila po moderne, a teda spôsob akým vymedzíme rozdiel medzi nimi, nám zároveň definične ponúkne odpoveď na kladenú otázku.

Pre postmodernu je príznačný negatívny postoj k nadriadenosti racionality v poznávacom procese, odmietnutím vopred stanoveného morálneho dobra príslušnou autoritou (Jurina, 2007). Kam až dospelo v modernite toto neochvejné podriaďovanie sa autori-tám je každému viac než jasné, najmä ak si vybavíme zverstvá páchané počas druhej svetovej vojny. Ako píše Bauman (2002, s. 39): „Holocaust nebol popretím modernej civilizácie a všetkého, čo táto civilizácia (ako si aspoň radi myslíme) znamená. Máme podozrenie, aj keď to nechceme pripustiť, že holocaust mohol iba od-kryť druhú tvár tej istej modernej spoločnosti, ktorej inú, tú známejšiu toľko obdivujeme. A tieto dve tváre úplne pohodlne nie sú jedno telo“. Asi najviac sa však obávame toho, že jedna bez druhej nemôžu existovať, tak ako bez seba nemôžu existovať dve strany mince. Slovom Feingolda: „Epizóda holocaustu bola v sku-točnosti iba novou odchýlkou v dlhej a v celku nevinn-nej histórii modernej spoločnosti, odchýlkou, ktorú sme nemohli predpokladať a predvídať“ (Bauman, 2002, s. 40).

Už aj samotný holocaust je nepochybne odôvodne-ním, prečo postmoderna zásadne odmieta totalitný

¹ Bližšie pozri: Król, 1999, s. 54.

spôsob režimu a vôbec celého takéhoto uvažovania. Odsudzuje mechanizáciu spoločenského života riadenú striktnými pravidlami a normami, ktoré by opätovne viedli k totalite. Moderný projekt spojitého, kde konkrétne dnes čerpalo svoje odôvodnenie zo všeobecnosti zajtrajška, sa javilo ako defektné, slabé, a preto v modernite bola stále potrebná viera v možnú dokonalosť. Lenže postmoderna takýto projekt rezolútne zavrhuje. Univerzálnosť moderného projektu zastrešovala autorita – štátna moc. V postmodernej ére však dochádza k deštrukcii a ochabnutiu tejto štátnej moci, zastrešovanie a indoktrinácia zo strany autorít už nemá svoje trvalé a opodstatnené miesto. „Starostlivosť o ustanovenie a udržanie umelého poriadku opierajúceho sa o zákonodarstvo, o štátny monopol donucovacích prostriedkov, o lojalitu obyvateľov a o normovanie ich správania sa, dnes nie je ani naliehavá ani nutná – akoby bola alebo sa zdala byť nevyhnutná vo vstupnej fáze procesu modernizácie, kedy bolo potrebné zaplniť normatívnu prázdnotu“ (Bauman, 2006, s. 14). Namiesto ideovej indoktrinácie a legitimizácie moci nastupuje trh a reklama, pre ktorých je pluralita hodnôt, vyznaní a štýlov tým najdôležitejším.

Osobitou črtou, ktorá zásadným spôsobom determinuje podstatu postmoderného bytia je absencia sociálnych štruktúr. Rámce s ktorými životné počínanie musí a môže počítať nezanikli úplne, ale nie sú už konštantné ako kedysi (Bauman, 2006). Ak sa presúvame do fázy postmodernity, znamená to, že trajektória sociálneho vývoja nás odvádza od inštitúcií modernity smerom k novému a odlišnému typu sociálneho poriadku. Postmodernizmus, ak existuje v presvedčivej forme, môže vyjadrovať len určité vedomie takého prechodu, ale neukazuje, že existuje (Giddens, 1998).

„Trvalým atribútom postmoderného životného štýlu sa zdá byť nespojitosť, nekonzekventnosť jednania, fragmentarizácia a epizódnosť rôznych sfér ľudských činností (Bauman, 2006, s. 25). Plynutie času už nie je kontinuálnym procesom, ale stáva sa z neho epizódnosť. Je to akoby žitie v epizóde z telenovely, čo detailným spôsobom vystihuje charakter postmoderného života. Nik z hercov ani len netuší, čo bolo pred a čo bude po epizóde, sú to postavy bez minulosti, ale aj bez budúcnosti. Isté však je, že sa daná časť skončí a po nej bude nasledovať opäť niečo nepredvídateľné, niečo nové a vo výhode je ten, kto sa podmienkam v novoutvorenej epizóde najlepšie prispôbi.“

Nie jeden veľký metanaratívny film, ale dekonštrukcia spojitosti, ústiaca v partikulárne nestabilné fragmenty, ktoré majú zmysel len pre daný čas a nedeterminujú nič, čo nasleduje po nich a ani nie sú výsledkom determinácií, ktoré boli pred nimi. Absencia stability a realita konštantného hľadania nášho miesta v spoločnosti nás núti správať sa viac individualisticky ako kolektívne. Slogany z reklám nás vyzývajú a oslovujú v jednotnom imperatíve oveľa častejšie

ako v kolektívnom. Smerovanie k vyšším cieľom je v postmoderne prekonané. Poriadok a normy, ktoré by mali limitovať naše konanie sa odsúvajú na vedľajšiu koľaj a akékoľvek približovanie sa ideálom dokonalosti je odsúdené na neúspech.

„Postmodernita proklamuje demontáž a dereguláciu všetkých tých inštitúcií, ktorým modernita dávala za povinnosť viesť, stimulovať a motivovať ľudské bytosti, individuálne alebo kolektívne, k tomu, aby smerovali k ideálnemu stavu: k racionálnemu poriadku a dokonalosti, k racionálnej dokonalosti a dokonalej racionalite“ (Bauman, 2006, s. 139). Inštitúcie, ktoré chcú potláčať pluralitu hodnôt a názorov je potrebné nahradiť inštitúciami, ktoré budú garantovať a rešpektovať túto mnohosť, či už konfesii, kultúr, jazyka a pod. Hodnotové zjednotenie už nič negarantuje, veď „ľudia nepotrebujú spoločné hodnoty, aby žili v mieri“ (Agafonová et. al., 2008, s. 492). Postmoderna zavrhuje pretláčanie hodnôt jednej skupiny ľudí na úkor tých druhých a myšlienka nadradenosti a podriadenosti v oblasti náboženstva, jazyka alebo rasy už nemá v postmodernej spoločnosti svoje reálne uplatnenie. Konceptie nadľudí, vyvolených národov, dokonca vyvolených jednotlivcov, zasnúbených zemí je načas poslať na smetisko moderných dejín, ale nezabúdať si stále pripomínať, čo všetko napáchali na ľudskej rase. Postmoderným imperatívom by sa mala stať recipročná tolerancia k pluralite hodnôt, pretože v globálnom postmodernom svete niet iného východiska. Lyotard uvádza, že postmoderný svet bude trvalo „atomizovanejší“ vzhľadom k tomu, že politické a intelektuálne „veľké príbehy“ postrácajú dôveryhodnosť. Kapitalizmus i konzumerizmus budú pravdepodobne prežívať – postmoderná spoločnosť si robí nároky na rozmanitosť, ktorú kapitalizmus zvláda poskytovať. „Nech bude budúcnosť akákoľvek, my postmoderní ľudia by sme si mali viac uvedomovať, ako klzké, nežiaduce a fiktívne sú všetky cesty do preslenných rajov“ (Robinson – Garratt, 2004, s. 133).

Ľudia z rôznych kultúr sú v postmodernej dobe prepájaní navzájom výdobytkami najmodernejšej techniky. Každodenne dochádza k obojstranným interakciám, vďaka ktorým by sme sa mali vzájomne obohacovať a nie zatracovať. Nastáva zjednocovanie v rôznosti ako znie aj samotné heslo Európskej únie. Je to práve Európa, ktorá zažíva masívne kultúrne zjednocovanie a táto úloha by mala byť pre ňu výzvou. Jej naplnenie ale podlieha úsiliu, vyžaduje si rezistentnosť voči provokatérom a predpokladá výchovu a vzdelanie ku vzájomnému kultúrnemu dialógu. Agafonová et. al. (2008, s. 493) je presvedčená, že „v týchto súvislostiach prináleží významné miesto výchove a vzdelávaniu, lebo len kvalitné a hodnotovo pluralisticky orientované vzdelávanie s akcentom na občiansku dimenziu môže zabrániť vzniku a rastu intolerancie v podobe xenofóbnych, rasistických, nacionalistických,

fundamentalistických, antisemitských postojov, názorov a ideí“. Už ako malé deti do seba vstrebávame istý kultúrny fond na základe ktorého potom zmýšľame a v intenciách ktorého konáme. Ak je tento fond naplnený intoleranciou už od prvopočiatku vývinu mladej mysle, je už takmer nemožné v neskoršom veku myšlienky intolerancie vyhubiť. Naučiť sa mať otvorenú myseľ pre nové postuláty v kultúrnej oblasti by malo byť celoživotnou úlohou každého z nás. Realita edukačného procesu nás ale brzdí od týchto vznešených kultúrno-tolerantných myšlienok. Priestoru pre rozvoj interkultúrnych dialógov je málo a informácie, ktoré dostanú sú strohé a neosobné (Fogas, 2006).

Ďalším význačným aspektom v postmoderne je pohľad na morálku a etiku. Etika ako filozofická disciplína, ktorá skúma morálku je chápaná ako niečo nepotrebné a bezúčelné. Jurina (2007, s. 153) v tejto súvislosti uvádza: „Postmodernisti sú presvedčení, že nemožno dospieť k poznaniu objektívnej pravdy, a ak aj jestvuje morálny poriadok, jeho poznanie musí zostať subjektívne lebo neexistujú žiadne kritéria verifikácie“. Úplne konzervatívnu pozíciu prezentuje Jedlička (2006), ktorí tvrdí, že krédo postmoderny spočíva v tom, že žiadny názor nie je objektívne pravdivejší alebo lepší ako iný. Ak si to niekto o svojich názoroch myslí, je na najlepšej ceste k pýche a nadradenosti, ktoré nemôžu splodiť nič iné ako netoleranciu a „svätú“ vojnu proti „bludárom“.

Postmoderna sa svetonázorovým a náboženským sporom snaží vyhnúť tým, že slovo „pravda“ vyčiarkla z lexiky. Deklarovala všetky predstavy za jazykové hry bez súvisu k objektívnej skutočnosti, dopĺňa Jedlička (2006, s. 48) a záverom dodáva: „Postmoderná filozofia nemôže byť účinným liekom na svetonázorové konflikty, pretože si ctí iba slobodu a zabúda na pravdu. Na druhej strane uctievači pravdy, ktorí zabúdajú na slobodu, takisto nie sú schopní ponúknuť vhodné riešenie. Iba myslenie, ktoré si rovnako ctí pravdu a slobodu, môže byť základom idey slobodnej a otvorenej spoločnosti“.

Človek ako individuálna a racionálna bytosť podľa postmodernistov dokáže sám zo seba indikovať, čo je dobré, čo je zlé, čo je správne a čo nesprávne. Všetko, čo pripomína normy nadiktované autoritami a elitami sa v postmodernej etike stráca. Človek si má slobodne vybrať svoj kódex správania sa, je mu preto ponechaný priestor pre jeho vlastnú subjektivitu, ktorá je nezávisle konštituovaná od objektívnych poriadkov. Takýto pohľad postmodernistov môže a aj vzbudzuje vlnu kritiky, ktorá namieta, že uvedeným postojom jedinec, ohrozuje základy života v spoločnosti. Kritici oponujú, že práve odmietaním etických kódexov si ľudia nepomáhajú v rozvoji slobody. Jurina (2006, s. 156) akcentuje, že „ak človek odvrhne morálne a etické princípy, môže začať blúdiť až sa ocitne v skutočnom chaose“. Odpoveď postmodernistov pred týmto Jurinovým va-

rovaním je jasná – postmoderna je o chaose, no my sa pred týmto chaosom už neskrývame v kúte. Dosť bolo strachovania sa o to, čo bude zajtra, o mesiac či o rok. Veď to nik nevie a preto tvorba plánov a už spomínaných nerealizovateľných projektov je prekonaná a zavŕšená.

„Vieme, že morálka nemá ani dôvod ani príčinu, že nutnosť byť mravným rovnako ako zmysel toho, čo je morálne, sa nedá logicky zdôvodniť ani názorne demonštrovať“ (Bauman, 2006, s. 126). Táto Baumanova námietka je výstižná a jeho myšlienky v nás evokujú Wittgensteinovské vnímanie etických súdov a pochopenie resp. nepochopenie a neschopnosť uchopiť mravnú skutočnosť. Pretože „ak by bola mravná skutočnosť niečo empiricky-fakticky-objektívne dané, nebol by jej samostatný význam vysvetliteľný“ (Bauman, 2006, s. 127). A v skutku kde sa berie naša odvaha povedať o niečom, že to je dobré alebo zlé, čo je korektné alebo nekorektné? Túto otázku riešili authority, či už reálneho alebo transcendentného bytia, teraz tu však nie sú. Pokúsme sa pochopiť hodnoty iných a snažme o hodnotovú syntézu, ak chápeme naše hodnoty ako tézu a hodnoty druhých ako antitézu.

Prioritou v postmoderne by mala byť dialektika hodnôt, pretože inak narazíme na tvrdý múr kultúrnej neznášanlivosti a xenofóbie. Časy Mojžišových kódexov ako morálne imperatívy táto doba nepotrebuje. „Morálka môže byť iba eticky nefundovaná. Musí byť i nekontrolovateľná a nepredvídateľná. Tvorí sa sama, môže preto zrušiť to, čo vytvorila, a vybudovať to v celkom inej podobe. Toto všetko prebieha v neustálom procese utvárania a rozpadania sa medziľudských vzťahov, v procese schádzania sa a rozchádzania, porozumení a nedorozumení, akceptácie a odmietania starých, alebo nových vzťahov a záväzkov“ (Bauman, 2006, s. 127). Najstálejšie je v spoločnosti to, čo z nej vyjde samo zo seba a prejde istou evolúciou. Etická norma, ktorá neprešla vývojom, s ktorou sa ľudia nestotožnili a ktorá bola prijatá len na základe vyššej inštanacie sa bude proklamovať len na papieri. Nikdy neprenikne do vedomia subjektov tak, ako keby si ju vytvorili subjekty sami. A ak tam je vpravená nasilu vytvára len averziu hoci to môže byť aj ušľachtilá etická norma. Nachádzame však aj názory (predstavitelia kresťanskej morálky), ktoré sú v priamej kontradikcii s postmodernou etikou a neustále zdôrazňujúce potrebu vyššej nadľudskej entity ako garanta morálky a etických hodnôt aj v postmoderne. Jurina v tejto súvislosti zdôrazňuje, že bez vyššej inštanacie (Boh) tu ostáva len ľudská vôľa, inštinkty a pudy, ktoré ho dovedú k deštrukcii. Pomáha si ešte, podľa nášho názoru, dosť odvážnym citátom Sarela: „Postmoderna, stavajúc človeka pred tvár totálnej beznádeje, je väčším ohrozením pre osobu ako kult rozumu v modernizme“ (Jurina, 2007, s. 157). Veľmi zaujímavé rozlúštenie otázky, ktorou sa filozofia zaoberajú dosť dlho s nejednoznačnými odpove-

d'ami. Ale aby sme načrtli východisko, ktoré nahráva postmodernému stanovisku, ako vhodné sa javí zaciťovať Hausera, ktorý píše: „Naše morálne hodnotenia riadi univerzálna morálna gramatika; to je schopnosť mysle, ktorá sa vyvíjala milióny rokov a vytvorila súbory princípov budujúcich súbory možných morálnych systémov. Pri morálke je to ako pri jazyku – morálna gramatika je podkladom radaru nášho povedomia“ (Dawkins, 2006, s. 220). Zdá sa, že evolúcia dáva za pravdu postmodernému konceptu v oblasti morálky.

V globálnej otvorenej a hlavne postmodernej spoločnosti je a musí byť priestor na falzifikáciu všetkého čo ju obhajuje, ale aj toho, čo ju podkopáva, lebo len tak sa posúva ďalej. Z toho, čo sme uviedli o postmoderne ako o tom, čo nahrádza modernu rezultuje, že sa dovoľávame niečoho, o čom sa dnes tvrdí, že to nie je možné: predložiť ucelený obraz histórie a určiť naše miesto v nej.

Literatúra:

- AGA FONO VÁ, M. a kol.: Výchova k občianstvu a tolerancii v zjednocujúcej sa Európe. In: LAČNÝ, M. – DUDINSKÝ, V. (eds.): Medzi modernou a postmodernou IV.: Súťaživosť ako kultúrotrvorný fenomén – limity efektivity. Prešov: PU Prešov 2008.
- ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha: Academia 1994.
- BAUMAN, Z.: Modernosť a holokaust. Bratislava: Kalligram spol. s r. o. 2002.
- BAUMAN, Z. 2006. Úvahy o post moderní době. Praha: Sociologické nakladatelství 2006.
- DAWKINS, R.: The God Delusion. London: Bantam press 2006.
- FOGAŠ, A.: Dialóg kultúr a civilizácií na príklade európsko-islamských vzťahov a edukačný proces. In: MAŇKA, V. – GBÚROVÁ, M. (eds.): Európska únia a Slovensko na ceste k vedomostnej spoločnosti. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung 2006.
- GIDDENS, A.: Důsledky modernity. Praha: Sociologické nakladatelství SLON 2003.
- JEDLIČKA, P.: O pravde, tolerancii a postmodernom myslení. In: Pravé spektrum. 2006.
- JURINA, J.: Stručný přehľad dejín filozofie: Postmodernizmus. Ružomberok, 2007.
- KRÓL, M.: Liberalizmus strachu a liberalizmus odvahy. Bratislava: Kalligram 1999.
- ROBINSON, D. – GARRATT, CH.: Etika. Praha: Portál 2004.

AGA FONO VÁ, M. a kol.: Výchova k občianstvu a tolerancii v zjednocujúcej sa Európe. In: LAČNÝ, M. – DUDINSKÝ, V. (eds.): Medzi modernou a postmodernou IV.: Súťaživosť ako kultúrotrvorný